

Renesančné a barokové prestavby hradu Gýmeš

Rast hradného organizmu v období novoveku a zdokonaľovanie jeho obranyschopnosti súvisí s pretrváváním významu tej-ktorej lokality a zákonite sa podriaďuje nárokom neustále sa rozvíjajúcich palných zbraní. Výskum novovekých prestavieb stredovekých hradov preto môže priniesť konkrétny obraz o spôsobe riešenia neľahkých staviteľských úloh a nadobúda význam osobitne pri rýchlo zanikajúcich hradných zručaninách, ku ktorým patrí aj zručanina hradu Gýmeš.

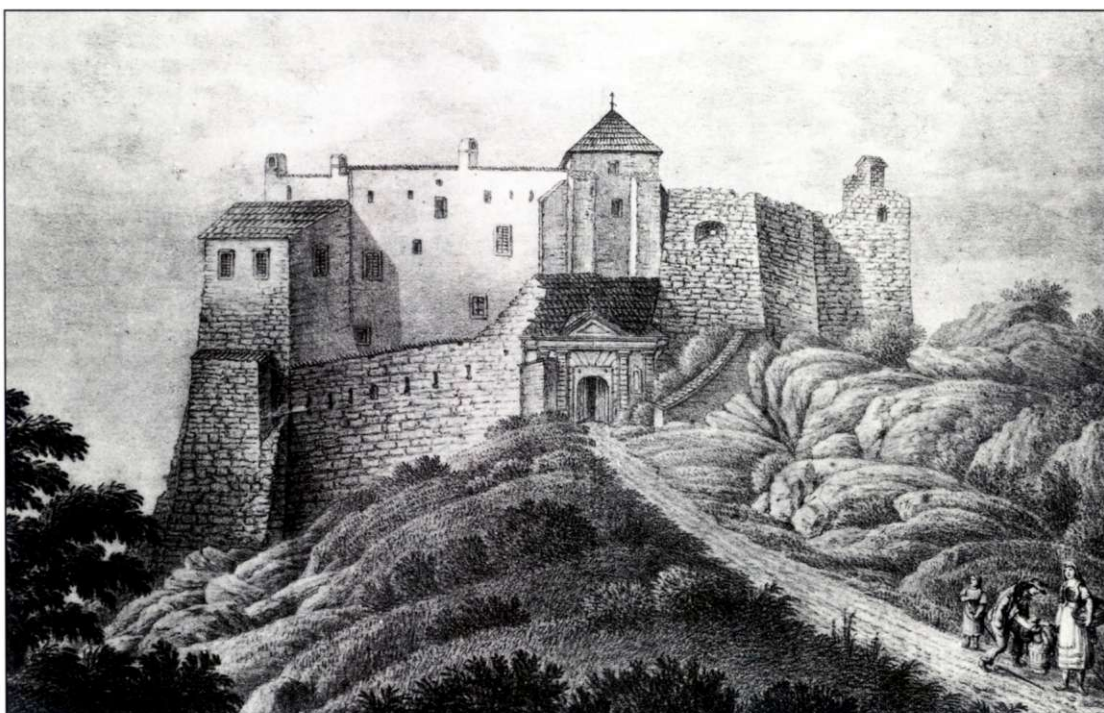
Doteraz skromne publikované údaje o stavebnom vývoji hradu sa zväčša opierajú o poznatky z prieskumu D. Menclovej, ktorá svoje zistenia včlenila do štúdie o typológii hradov a kaštieľov na Slovensku.¹ Cenný grafický dokumentačný materiál vypracoval i pamiatkár J. Könyöki² a o pôdorysnú rekonštrukciu ranogotického hradu sa pokúsil aj historik L. Szabó Bártfai na základe štúdia archívnych prameňov.³ V tomto príspevku sú stručne zhrnuté poznatky o renesančnej a barokovej architektúre hradu, získané pri autorovom prieskume zručaniny.

Dnes už stromovým porastom pohltené zvyšky hradu sa nachádzajú na skalnatom kremencovom vrchole kopca Dúň (514 m) v južnom pásme Tribečského pohoria, v katastri obce Jelenec. Hrad už od svojho vzniku predstavoval šľachtické sídlo predkov Forgáčovcov, jednej z najzámožnejších uhorských rodín, ktorým patril takmer nepretržite sedem storočí až do vyvlastnenia hradnej zručaniny v roku 1950.

Z písomných prameňov sa dozvedáme, že výstavbu hradu inicioval Andrej, syn Ivanku z rodu Hunt-Poznanovcov, ktorý v osudnom boji s Tatármi v roku 1241 zachránil kráľovi život a za svoje zásluhy získal v roku 1253 darovaciu listinu na nové majetky v okolí už stojaceho

hradu.⁴ S výstavbou sa teda začalo pravdepodobne už v 40. rokoch 13. storočia. Podľa listiny z roku 1295, keď si hrad rozdelili štyria Andrejovi synovia, hrad tvorila väčšia a menšia veža, palác, vonkajšie opevnenie, stará cisterna a malá sýpka. Dodnes sa na najvyššom mieste skalného hrebeňa zachovala veľká hranolová veža a menšia veža s podkovovitým pôdorysom, medzi ktoré bol dodatočne vsunutý palác, pričom vonkajšie opevnenie so zachovaným cimburím vymedzovalo na západe trojuholníkové nádvorie. Už v priebehu 14. storočia sa hrad od východu rozšíril o veľké predhradie – „vonkajší hrad“, v ktorom sa v roku 1412 pri príležitosti novej delby hradu spomína stredne veľká veža, Ditrichov palác, stará brána a na nej postavená malá veža, opevnenia a ostatné stavby. Vo vnútornom hrade sa vtedy uvádza veľká veža, paláce, opevnenia a rozostavané objekty.⁵ Takúto rozlohu si hrad zachoval až do sklonku stredoveku, pričom rozrastanie rodiny a vzrast významu hradu si v ňom vyžiadali výstavbu ďalších obytných budov.⁶

Písomné pramene z obdobia novoveku nás informujú o pretrvávajúcich sporoch medzi členmi rodiny Forgáčovcov, vlastníkov hradu, čo sa odrazilo na jeho zlej údržbe. Na naliehanie kráľa, ktorý súčil plnenie povinností

Gýmeš od juhozápadu na rytine A. Rennera a F. Schabatku z roku 1820–1830

Foto L. Sternmüller

udržiavať hrad, sa v roku 1562 uskutočnila nová delba Gýmeša medzi Petrom a Žigmundom Forgáčom. Keďže obaja spolu s rodinami bývali už v pohodlnejších kaštieľoch v Komjaticiach, o hrad sa starali najmä z dôvodu ochrany rodinného archívu, zbožia a ako o vlastné útočisko v prípade nebezpečenstva. K určitým zmenám vo vlastníctve hradu dochádza po novej delbe majetkov v roku 1568, keď hrad spolu s kaštieľom v Komjaticiach pripadol Imrichovi Forgáčovi, ktorý mal z nadobudnutých majetkov povinnosť zabezpečiť potreby hradu a jeho stráženie.⁷ Nie je známe, či Imrich začal na hrade opevňovacie práce, v rokoch 1583–1592 však inicioval rozsiahle stavebné úpravy na Trenčianskom hrade.

O väčšie prestavby na Gýmeši sa pričínili zrejme až Žigmund II. Forgáč, ktorý podľa súdovej pamätnej tabule na hrade v roku 1613 „vekom schátralý hrad obnovil, zväčšil a vyzdobil“.⁸ Onedlho v roku 1619 hrad poškodilo Bethlenove povstalecké vojsko, avšak vzápätí bol obnovený. V nasledujúcich rokoch ho ohrozovali Turci, a preto v roku 1637 preniesli rodový archív do bezpečnejšieho Hlohovca. Inventárny súpis hradu z roku 1647 prezrádza jeho dobrú výzbroj, no napriek tomu sa Turkom v roku 1663 hrad podarilo vypáliť, pričom v roku 1671 ho tiež nakrátko obsadili.⁹

Prieskumom identifikované renesančné úpravy na hrade sa týkali nielen prestavieb stredovekých palácov a novostavieb hospodárskych objektov, ale tiež vybudovania nového predhradia so vstupom z južnej strany. Toto sa z juhozápadu napojilo na horný hrad a svojou plochou zabralo časť výškovo konkurujúceho nebezpečného skalného hrebeňa, čím sa podarilo oddialiť palebné pozície útočníka. Z najstarších viditeľných konštrukcií predhradia sa zachovalo torzo valcovitej vežičky pri vstupe, kde je táto prekrytá mladšou hradbou a tiež pôdorysne zalamaná

hradba, obkolesujúca skalné podložie neskororománskej obytnej veže, pokračujúc južným smerom. Táto stavebná etapa pravdepodobne súvisí aj s doplnením bočného vstupu do východného predhradia o nové parkanové opevnenie so vstupnou vežičkou s dodnes viditeľnými kľúčovými strieňami.

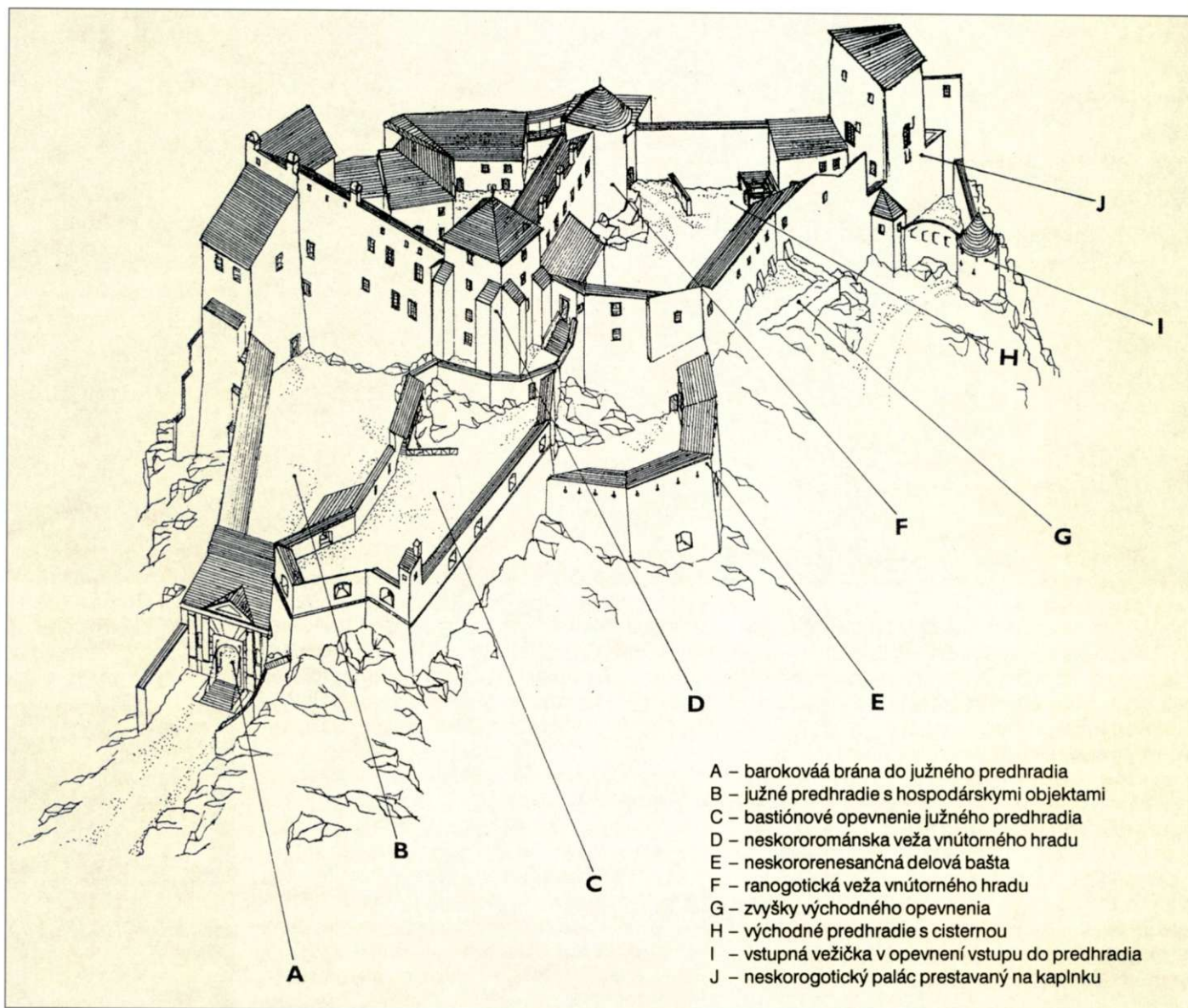
V nasledujúcej stavebnej etape bolo južné predhradie spevnené novou hradbou a bastiónovým opevnením s nepravidelným pôdorysom. Pôdorysné zalamanie hradby bastiónu vychádza z terénnych daností úzkeho skalného hrebeňa, ako aj z nutnej požiadavky delostreleckej obrany južného predpočia s hlavnou prístupovou komunikáciou. Hradba bastiónu so zošíkmeným vonkajším lícom bola znútra vybavená rampou s ôsmimi delovými strieňami, ktorých vnútorné špalety boli prekryté doskami a vonkajšie segmentovým tehlovým záklenkom. Jednotnú výškovú úroveň strieňí na fasádach zdôrazňovala priebežná podstrieňňová rímsa. Juhovýchodné nárožie bastiónu bolo pôvodne zabezpečené aj pozorovacou vežičkou, zachytenou aj na vyobrazeniach hradu z 19. storočia. Západnú vstupnú a nižšie položenú časť južného predhradia od západu ohraničovala rovná hradba so strieňami pre delá a ručné zbrane, obsluhované z drevenej ochodze. Charakter opevnenia brány do predhradia pre mladšie prestavby nepoznáme. Rovnako sa bez archeologického výskumu nemožno bližšie vyjadriť ani k zvyškom opevnenia pod stredovekým palácom východného predhradia. Pravdepodobne ide o neskôr poškodené a ďalej neobnovované bastiónové opevnenie, určené na delostreleckú obranu východného predpočia a prístupovej bočnej komunikácie do východného predhradia.

V tretej stavebnej etape, ktorú možno na základe charakteru novovzniknutého opevnenia pokladať ešte za renesančnú, bola v susedstve spomínaného zaniknutého opevnenia vybu-

Hrad Gýmeš od východu z údolia Drevenice
Foto M. Bóna

Zvyšky plastickej výzdoby priechlia barokovej vstupnej brány
Foto M. Bóna

- A – baroková brána do južného predhradia
- B – južné predhradie s hospodárskymi objektami
- C – bastiónové opevnenie južného predhradia
- D – neskororománska veža vnútorného hradu
- E – neskororenesančná delová bašta
- F – ranogotická veža vnútorného hradu
- G – zvyšky východného opevnenia
- H – východné predhradie s cisternou
- I – vstupná vežička v opevnení vstupu do predhradia
- J – neskorogotický palác prestavaný na kaplnku

*Vtáčia perspektíva
teoretickej rekonštrukcie
hradu v 18. storočí*
Kreslil M. Bóna

*Neskororenesančná delová
bašta*
Foto M. Bóna

dovaná mohutná delová bašta. Táto svojimi štyrmi stenami so zošíkmeným vonkajším lícom bránila juhovýchodné predpolie. Interiér bašty bol sprístupnený z južného predhradia v skale vytesaným tunelom a prepojený s pivnicou v mieste prejazdu niekdajšej vstupnej stredovekej veže. V dolnej úrovni bašty sa dodnes zachovali tri komorové strielne pre veľké delá a v korune muriva kľúčové strielne s tehlovým ostením.

Z doteraz opísaných renesančných stavebných úprav hradu vyplýva, že tieto sa predovšetkým sústredili na zdokonaľovanie obransky schopnosti zastaralého stredovekého opevnenia a na obranu predpolia s prístupovými komunikáciami. Dômyselné zastavenie výškovo konkurujúceho skalného hrebeňa bastiónovým opevnením v južnom predhradí navyše zlepšilo kontrolu a obranu samého predhradia so vstupnou bránou. Pri predbežnom časovom zaradení týchto prestavieb môžeme len predpokladať, že súvisia s písomne doloženými stavebnými úpravami palatína Žigmundom II. Forgáčom okolo roku 1613 a po roku 1619. Nemožno ale ani vylúčiť, že polygonálna delová bašta, predstavujúca poslednú viditeľnú renesančnú úpravu opevnenia, bola vybudovaná neskôr, v súvislosti s rekonštrukciou hradu po jeho vypálení v roku 1663.

Po obsadení a opätovnom poškodení hradu Turkami v roku 1671 bola pevnosť zrejme vo veľmi zlom stave, lebo keď hrad v roku 1672 Forgáčovci prenajali Berényiovcom, v záložnej listine sa spomína, že na hrade sa viac rokov neuskutočnila nijaká obnova a keď

*Bastiónové opevnenie
južného predhradia*
Foto M. Bóna

Berényiovcí podniknú niečo v tomto smere, môžu si to odrátať z prenájmu. K rozsiahlej rekonštrukcii hradu však dochádza až začiatkom 18. storočia. Ešte počas stavovského povstania Františka II. Rákocziho bol celý majetok Forgáčovcom nakrátko skonfiškovaný, pretože Šimon Forgách sa pridal na stranu povstalcov, avšak už v roku 1711 hrad záložne získal naspäť kráľov prívrženec Pavol IV. Forgách a neskôr v roku 1718 získal na majetok aj darovaciu listinu.¹⁰ Hneď potom začal Pavol jeho veľkolepú rekonštrukciu a barokovú prestavbu, v ktorej pokračoval aj jeho syn Pavol V.

Rekonštrukcia sa dotkla predovšetkým obytných budov dolného hradu, spálených Turkami, v ktorých dal v roku 1750 Pavol V. zriadiť nové nástupné schodisko do horného hradu. Podľa opisu hradu od A. Mednyánszkeho, ktorý navštívil ešte zachovaný hrad začiatkom 19. storočia, viedlo toto schodisko do paláca horného hradu, v ktorého izbách bol aj mobiliár s obrazmi členov rodiny Forgáčovcov. Dodnes stojace vonkajšie obvodové múry palácov horného hradu nesú stopy po barokových úpravách, pri ktorých sa vybudovali nové klenby, väčšie okenné otvory, vykurovacie telesá, ako aj schodiská. Nový, neskorobarokový vzhľad získala tiež hlavná vstupná brána v južnom predhradí, nad ktorou Mednyánszky videl nápisovú tabuľu, pripomínajúcu stavebníka Pavla V. Forgácha s letopočtom 1755. Ako vidieť na rytine hradu od A. Rennera a F. Schabatku, bola brána vybavená padacím mostom a po bokoch zdobená dvojicami pilastrov, nesúcich tympanón. Dokonca pôdorys hradu od J. Könyökiho z roku 1887 zachytáva dnes zaniknuté opevnenie predbránia s vlčou jamou. Z Mednyánszkeho opisu vstupnej časti hradu tiež vieme, že za bránou sa z oboch strán nachádzali byty strážne a v južnom predhradí boli maštale a budovy pre kočiare, prímknuté k vonkajšiemu opevneniu.

Tieto sú dnes už pod sutinami, avšak zamurované staršie delové strielne a kapsy po trámoch, pôvodne nesúcich ochodzu na západnej hradbe, svedčia o tom, že stratili svoju funkciu v dôsledku prístavby mladších hospodárskych budov.

K najpozoruhodnejším súčasťam veľkolepej obnovy hradu patrilo zriadenie novej kaplnky sv. Ignáca s rodinnou kryptou v neskorogotickom paláci východného predhradia. Lichobežníkový pôdorys paláca vďaka dojmu optického predĺženia malého priestoru umožnil vytvoriť veľkolepý sieňový sakrálny priestor zaklenutý pruskou klenbou. Pred kaplnkou na nádvorí sa nachádzala jedna z hradných cistern s pitnou vodou, pretože hrad nemal stály zdroj pramenitej vody.¹¹

Pri barokových úpravách hradu sa použilo veľké množstvo tehál so značkami a letopočtami, ktoré prezrádzajú stavebnú činnosť aj na sklonku 18. storočia. Zo zistených poznatkov o barokových prestavbách možno dospieť k záveru, že hrad v tomto období stratil svoju dominujúcu obrannú funkciu, keďže celá rekonštrukcia sa vyhla modernizácii pevnostného systému a upriamila sa len na „zakonzervovanie poškodeného pamätníka zašlej rodovej slávy“, ktorý zostal len reprezentačným centrom poľovačiek, bezpečnejším skladiskom zbožia a cieľom každoročných púťí do hradnej kaplnky v deň sv. Ignáca. Neskôr opustený, ale v 30. rokoch 19. storočia ešte obývatelný hrad zakrátko schátral natoľko, že v roku 1846 v ňom návštevníci videli zo stiech len zvyšky nahnitých trémov.¹²

Dnešné zvyšky hradu Gýmeš nás i pre svoj nezvratný osud, smerujúci k úplnému zániku, naďalej ohromujú v odvážnom prejave stavitel'ského umenia a môžu nás priviesť k pokornejšiemu nazeraniu na vlastné kultúrne dedičstvo a k osobnému stotožneniu sa s jeho ochranou.

Poznámky

- 1/ MENCLOVÁ, D.: *Príspevok k typológii hradov, zámkov a kaštieľov na Slovensku*, In: Pison, Š.: *Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku*. Martin, 1973, s. 411–412, 416.
- 2/ Tri pohľady a pôdorys hradu sú archivované v Országos Múemlékvédelmi Hivatal Budapest, K 2790, 1788, 1789.
- 3/ BÁRTFAI, SZ., L.: *A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgách család története*. Esztergom 1910.
- 4/ BÁRTFAI, SZ., L.: c. d., s. 661–664.
- 5/ FÜGEDI, E.: *Vár és társadalom a 13.–14. századi Magyarországon*. Budapest, s. 137.
- 6/ Pozornosť si zasluhuje predovšetkým mohutný vežový neskorogotický päťpodlažný palác, včlenený do ostrého severovýchodného rohu predhradia.
- 7/ BÁRTFAI, SZ., L.: c. d., s. 290–293.
- 8/ MEDNYÁNSZKY, A.: *Ghymes várának leírása*, In: *Tudományos gyűjtemény II*, 1821, s. 41, 45.
- 9/ BÁRTFAI, SZ., L.: c. d., s. 463–467, 656, 796.
- 10/ BÁRTFAI, SZ., L.: c. d., s. 463, 583.
- 11/ MEDNYÁNSZKY, A.: c. d., s. 39–43; BÓNÁ, M.: *Sakrálné stavby hradu Gýmeš*, In: *Pamiatky a múzeá* 1995, č. 2, s. 31–32.
- 12/ VERTLER, M.: *Kalandos utazás*, In: *Delejtű IV*, 1861, s. 86.

MARTIN BÓNA
*Renaissance- und Barockumbauten
der Burg Gymeš*

Zu den verfallenden Burgruinen in der der Slowakei gehört die Burg Gymeš, die sich im Süden des Gebirgszugs Tribečské pohorie im Kataster der Gemeinde Jelenec befindet. Bis heute stehen auf dem höchsten Punkt des Felskammes ein großer kegelförmiger Turm und ein kleinere Turm mit hufeisenförmigem Grundriß, zwischen denen das Burgpalais gestanden hat.

Der Bau der Burg wurde von Andrej, dem Sohn Ivankos aus dem Geschlecht der Hunt-Poznany initiiert, der 1241 im Kampf gegen die Tataren dem König das Leben rettete und für seine Verdienste die Donation für Güter in der Umgebung der bereits stehenden Burg erhielt. Der Autor des Artikels konfrontierte die schriftlichen Quellen mit den Ergebnissen der archäologischen Untersuchung und richtete sich vor allem auf Renaissance- und Barockumbauten der Burg. Die Charakteristik der Bauentwicklung wird auch durch eine Überblickszeichnung – die theoretische Rekonstruktion der Burg im 18. Jahrhundert – ergänzt.